

„Hogy különböző nemzetek szabadon és békésen megférjenek együtt...”

„Mi diplomaták nélkül, az imperialisták által alkalmazott régi módszerek nélkül dolgozunk, de megvan az óriási eredmény — a forradalom győzelme és a győztesek egyesülése velünk, egyetlen forradalmi föderációban. Mi nem az ókori Róma kegyetlen törvénye szerint uralkodunk, hogy megosztjuk a dolgozókat, hanem úgy, hogy egyesítünk minden dolgozót a valóságos érdekek és az osztálytudat széttephetetlen láncáival... Ez az alapja a mi föderációnknak és mély meggyőződésem, hogy a forradalmi Oroszország köré egyre inkább csoportosulni fognak a szabad nemzetek egyes különböző föderációi. Teljesen önkéntesen, hazugság és vas nélkül fog nőni ez a föderáció, és ez a föderáció rendíthetetlen.” Ezekkel a szavakkal válaszolt Lenin a polgári sajtó azon vádjaira, hogy a bolsevikok „nem tudnak kormányozni”, mert „tönkre teszik az orosz államot”.

Ez a „diplomatak nélküli” politika azonban korszakhatárt jelent Oroszország történetében, ahol a lakosság 43%-a más nemzetiségű volt, s ahol „az elnyomó kapitalisták Oroszországa más népek hóhéréjének szerepét játszotta”, s egy nemzetiségpolitikai csődtömegből mutatott kiutat. *A tét pedig a világ első proletárforradalmának sorsa volt.*

1917 októbere után a kérdés ugyanis így vetődött fel: a korábban az orosz uralkodó osztályok által elnyomott *nem orosz* népek együtt fognak, együtt tudnak-e haladni az *orosz munkásosztállyal*, vagy saját nemzeti uralkodó osztályukat követik majd.

Oroszország történelmi fejlődésének sajátosságai folytán a munkásosztály elsősorban orosz, ukrán, zsidó és lengyel volt, és nem kirgiz, üzbecg vagy tatár. S e népek uralkodó osztályai, papsága gyakran a nemzeti ellenállást testesítette meg a cári gyarmatosító, elnemzetlenítő politikával szemben — az ősi szokások, a muzulmán, vagy éppen a katolikus vallás védelmére hivatkozva.

A földről szóló „szent dekrétum” nemzetiségpolitikai jelentőségét is akkor értethetjük meg igazán, ha tudjuk, hogy a nemzetiségi lakosság még nagyobb százaléka volt paraszt, mint az oroszok lakta területeken.

Tovább bonyolította a helyzetet a volt birodalom egyes részei között meglevő óriási fejlődésbeli különbség is, amely a viszonylag fejlett iparral rendelkező Oroszországtól, Ukrajnától a feudális, törzsi-nemzetiségi szervezetekben élő keleti és szibériai népekig terjedt. Másképp kellett szót érteni az ukrán borotybistákkal, akik „többek között abban különböztek a bolsevikoktól, hogy ragaszkodtak Ukrajna feltétlen függetlenségéhez”, s megint más feladatokat kellett megoldani Közép-Ázsiában. Grúziában, Ukrajnában, sőt még a Távol-Keleten is erős szeparatizmussal kellett felvenni a harcot, a nacionalizmus mélyen élő gyökereivel. Közép-Ázsiában vissza kellett adni az orosz gyarmatosítók által korábban elvett termőföldeket, de meg kellett oldani az ottani paraszttelpek problémáját is, miközben egy feudális társadalmat kellett alapvetően megváltoztatni.

Erre figyelmeztette Lenin 1919 novemberében a keleti népek kommunistáit: „Itt olyan feladat vár önökre, mely korábban nem állt a világ kommunistái előtt: az általános kommunista elméletre és gyakorlatra támaszkodva önöknek érteniök kell ahhoz, hogy ezt az elméletet és gyakorlatot az európai országokban ismeretlen, sajátos viszonyaiknak megfelelően, vagyis olyan viszonyokra alkalmazzák, amikor a fő tömeg a parasztság, amikor nem a tőke, hanem a középkori maradványok elleni harc feladatait kell megoldani. Ez nehéz és sajátos, de különösen hálás feladat,

mert az a tömeg lép harcba, amely még nem harcolt...". Itt nem a földosztás, a gyárak államosítása változtatta meg gyökeresen a tulajdonviszonyokat, hanem az állatállomány nagyságát kellett szabályozni és a vizet államosítani.

Ezek a népek csak ezután léptek a nemzeté válás útjára, új körülmények között, a szocializmus viszonyai között.

E nagyon is vázlatosan érzékeltetett, bonyolult helyzetben emelte a szovjet kormány *állampolitikai magaslatra* az önrendelkezés jogát, a népek közötti egyenlőséget, azt, hogy többé nincsenek „idegen törzsű népek”, és a nemzeti, vallási hovatartozás miatt privilégiumokat sem élvezhet senki.

Ezeket az *alapelveket* az Oroszország népeinek jogairól szóló dekrétum tartalmazta — de a megvalósítás hogyanja ekkor még nem kristályosodott ki.

A volt cári birodalom területén — a forradalom terjedésével párhuzamosan — több önálló szovjetköztársaság, illetve népköztársaság jött létre, szuverén nemzetállamok. A hamarosan kirobbanó polgárháború és intervenció közepette a fiatal szovjetállamok közötti kapcsolatok jogilag nem voltak pontosan körülhatárolva, és sok ezzel kapcsolatos elméleti kérdés is megvitatásra várt még. De éppen a *közös ellenség* ellen vívott harc, és a *közös cél* igen szoros politikai és katonai, valamint gazdasági és diplomáciai kapcsolatokat eredményezett. S a forradalom léteért vívott heroikus küzdelmet Szovjet-Ukrajnában éppúgy, mint a Távolszelel — a *szerzetileg egységes* bolsevik párt vezette.

„Csak legyen egység a tőke igája ellen — írta Lenin Ukrajna munkásaihoz szóló, 1919. decemberi levelében — a proletárdiktatúráért folyó harcban, a nemzeti határok, az államok közötti föderatív vagy más kapcsolatok miatt a kommunistáknak nem kell összekülönböznök. A bolsevikok közt vannak, akik hívei Ukrajna teljes függetlenségének, vannak, akik hívei a többé vagy kevésbé szoros föderatív kapcsolatnak, vannak, akik hívei Ukrajna és Oroszország teljes egybeolvadásának.” „...Megtörténhet — folytatódik a levél —, hogy a nagyorosz és az ukrán kommunisták kölcsönös bizalmatlansággal tekintenek egymásra.” De ez a bizalmatlanság „természetes, bizonyos fókig elkerülhetetlen és jogos, mert a nagyoroszok évszázadokon át, a földesurak és kapitalisták elnyomása alatt, magukba szívták a nagyorosz sovinizmus szégyenletes és gyalázatos előítéleteit”.

Lenin ebből a bizalmatlanságból a kivezető utat is megjelölte: „ha a proletárdiktatúra és a szovjethatalmat együttes munkával védjük a világ földbirtokosai és kapitalistái ellen folyó harcban...”

1921—22-re véget ért a polgárháború és visszaverték az intervenciót, s a szovjethatalom konszolidációjának kérdései kerülhettek napirendre. A köztársaságok között a tisztázatlan jogi normák mellett ezt a konszolidációt a pénzügyi bizonytalanság is zavarta. Minden köztársaság saját pénzt adott ki, de használták a rubelt, a dollárt, a fontot is. Az élet egyébként is túlhaladta a szovjet köztársaságok között eddig érvényben levő szerződéses és úgynevezett vegyes föderatív kapcsolatokat. De módosításra szorult Szovjet-Oroszország autonómiára alapuló első alkotmánya is.

A húszas évek elején a pártban kialakuló vita során három nézet csapott össze: a Trockij-féle laza konföderációs, a sztálini autonomizálási és a Lenin által kidolgozott *egységes, szövetségi állam* gondolata. A „percbe, a pillanatba” kapaszkodó nézetek felett, melyek „nem voltak képesek” megérteni a „tegnap” és a „holnap összefüggéseit” — az utóbbi nézet győzedelmeskedett. Ez egy minőségileg új típusú föderációt jelentett — *szuverén államok egyesülését* egységes centralizált államban, mikor az eddigi építményre egy „új emelet” került — a központi szovjet szervek. Ezt az új egyesülést nevezzük Szovjetunióknak, melynek születésnapja 1922. december 30-a volt. Ekkor nyilvánították az ország fővárosának Moszkvát. Egyelőre csak négy szövetségi tagköztársaságból állott — de például az önmagában is rendkívül tarka etnikumú oroszországi területek megtartották autonómián alapuló felépítésüket. A kaukázusi köztársaságok pedig együttesen, mint szerződéses föderatív állam léptek be az új államszövetségbe. Ma már a Szovjetunióban 15 szövetségi köztársaság, 20 autonóm köztársaság, 8 autonóm terület és 10 nemzetiségi körzet van.

A harcok lecsendesülése után hozzá kellett kezdeni a világháború, az inter-

venció és polgárháború pusztította ország újjáépítéséhez; kenyeret kellett adni éhező millióknak, megsemmisíteni a banditizmust, megvédeni az éppencsak megalakult kolhozokat és kolhoztagokat, megnyerni az ország legjobb szakembereit a villamossági tervnek. Tanítónak képezni százezreket, írni-olvasni tanítani milliókat, évezredes-évszázados szokások falait ledönteni, s közben termelni, iparosítani, hadsereget felszerelni, mezőgazdaságot átszervezni.

Létező különbségeket kellett, történelmi léptekkel mérve, rövid idő alatt megszüntetni, a feudalizmusból, vagy a történelem még távolabbi zugából egész népeket átvezetni egy számukra szinte érthetetlen, de értük létesülő világba. Nivellálni kellett a fő gazdasági, kulturális mutatók tekintetében — megteremteni, vagy legalábbis megközelíteni az *egyenlő lehetőségek* esélyét a szovjet emberek számára — az ország bármely vidékén is éltek, a központi iparvidéken vagy az elmaradott peremterületeken.

Ezt a feladatot önerőből, a *fejlettebb nemzetek* internacionalista segítségével lehetett csak megoldani. S az orosz származású munkások, értelmiségiek *szükség-szerűen* játszottak fontos szerepet ebben a folyamatban. Amíg nem volt elég belorusz vagy tadzsik mérnök, tanár, szakmunkás, addig feladatukat a már képzett, bár más nemzetiségű szakmunkásnak, mérnöknek és tanárnak kellett elvégezni. Ellenkező esetben az elmaradottság konzerválódott volna.

A segítség más példáit is sorolhatjuk: Törkménia költségvetésében a saját területen megtermelt bevétel csupán 10%-ot tett ki hosszú ideig, de említhetnénk az elmaradott területeknek hosszú időn keresztül nyújtott adókedvezményeket is. Csak ilyen nemzetiségpolitikával, gazdaságpolitikával lehetett igen rövid idő alatt megszüntetni a fejlettségbeli különbségeket, csak így lehetett a szomorú emlékü „elmaradott peremvidék” fogalmát eltüntetni. Ma Azerbajdzsánnak, Kazahsztánnak éppúgy van saját munkásosztálya, értelmisége, Tudományos Akadémiája, mint Ukrajnának, vagy Grúziának. Sőt, egyes fontos mutatók tekintetében már meg is előzték a fejlettebb orosz területeket. Az ezer lakosra eső közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők tekintetében például Örményország és Grúzia napjainkra megelőzte az OSZFSZK-t, s Jereván ma a számítógépek központja a Szovjetunióban.

A hagyományosan fejlettebb köztársaságok — ukrán, orosz elsősorban — magasabb szintől indultak, s fejlődésük az eltelt 60 esztendő óta is töretlen. Tehát sok tekintetben változatlanul fejlettebbek: orvosi ellátottság, lakások száma, lakáskultúra stb. De a *társadalmi átrétegződés* egyetlen nemzetet, nemzetiséget sem hagyott érintetlenül — s az elmaradottabb területek fejlődésének gyorsabb üteme mindenképpen felemelkedésük fontos mutatója. Azok a mélyreható változások, amelyeket az iparosítás, a kollektivizálás eredményeztek, a szocializmus gazdasági-társadalmi alapjai lerakása *egybeesett* a Szovjetunió nemzeteteinek, nemzetiségeinek alapvető érdekeivel.

Ezért állapítják meg a szovjet pártdokumentumok: „a nemzeti kérdést abban a formában, amelyben a múlttól maradt ránk, teljesen, véglegesen és visszavonhatatlanul megoldottuk. Ezt az eredményt jogosan helyezhetjük egy sorba a Szovjetunió új társadalma építésében elért olyan győzelmekkel, mint az iparosítás, a kollektivizálás, vagy a kulturális forradalom volt”.

A gazdasági fejlettségi szintek közelítése természetesen nem jelent, nem is jelenthet abszolút nivellálást. Sajátosak az egyes köztársaságok történetileg kialakult termelési struktúrái, természeti-éghajlati feltételei, szokásvilága, kulturális hagyományai, nyelve.

A nemzeti folyamatok szerint tehát két *tendenciát* figyelhetünk meg a soknemzetiségű Szovjetunióban: a nemzetek sokoldalú *közeledését*, és a nemzetek *fejlődését*. Ezek a folyamatok szorosan egymásba kapcsolódnak, egymást feltételezve érvényesülnek. Hiszen a nemzetek fejlődése nem a specifikus nemzeti vonások izolált fejlődését jelenti, hanem elválaszthatatlanul az egész országban végbemenő *közös* társadalmi, gazdasági, kulturális fejlődéstől.

A nemzetek sokoldalú *fejlődésének* bonyolult, szerteágazó folyamatát természetesen nem lehet csupán az ipari növekedés, a munkásosztály számbeli, szerkezetbeli

mutatóival mérni. Szorosan kapcsolódik ebbe a kulturális fejlődés — az irodalom, a nyelv, az iskolapolitika és sok egyéb tényező is. Az eltelt évtizedek során az orosz nyelv szerepe, *mint a kölcsönös érintkezés nyelve* nőtt (soha nem volt „államnyelv”!), de a nemzeti nyelvek társadalmi funkciója is szélesedett. A köztársaságok nemzeti nyelve államigazgatási nyelv, az újság, a rádió, a tv az illető nemzet, nemzetiség anyanyelvén szól. Könyvet is ezen a nyelven olvashat, az egyetemet is ezen a nyelven végezheti el. Egyetlen adat csupán: 1970-ben a lakosság 90—99%-a vallotta anyanyelvének nemzeti nyelvét — beleértve a Kárpát-ukrajnai, mintegy 166 ezer magyart is.

Az egységes társadalmi, gazdasági változások, a gigantikus méretű építkezések ugyanakkor együttjártak az egyes köztársaságok nemzeti kevertségét és a természetes asszimilációt előelő folyamatokkal, s elsősorban a kisebb lélekszámú, szétszórtan élő népeket érintik.

A közös fejlődéssel, a közeledés tendenciájával kapcsolatos az emberek új történelmi közösségének, a *szovjet népnek* a kialakulása. Az SZKP XXIV. kongresszusa ezt így fogalmazta meg: „A szocializmus építésének éveiben országunkban kialakult az emberek új, történelmi közössége, a szovjet nép. A közös munkában, a szocializmusért vívott harcban, a védelméért megküzdött csatákban az osztályok és a társadalmi csoportok, a nemzetek és a nemzetiségek között új, harmonikus kapcsolatok keletkeztek, a barátság és az együttműködés kapcsolatai.” Ez az új történelmi közösség tehát sokrétű gazdasági, társadalmi jelenséget foglal magába — s talán a legszemléletesebben a kulturális szférában nyilvánul meg. Az évtizedek során ugyanis létrejött a „nemzeti formájú, jellegében internacionalista” kultúra. Olvassuk például az ukrán Sztelmahot, aki szűkebb pátriájáról, Ukrajnáról ír, de érezzük, hogy könyve egyben az egész Szovjetunióról is szól. A fejlett grúz vagy moldovai filmművészet eszközeiben, képi kifejezésmódjában, szimbólumrendszerében eltér az orosz vagy lett filmművésztől, mégis tudjuk, hogy a sokszínű, soknemzetiségű szovjet filmművészet részét alkotják.

A forradalom hajnalán, mikor sok minden talán egyszerűbbnek tűnt, mikor az „egyetlen forradalmi rohammal minden megoldható” képlete nem számított utópiának — Lenin a grúziai események *tapasztalatai* alapján ezt írta: „a proletár szolidaritásnak, s következképpen a proletár osztályharcnak sarkalatos érdeke azt követeli, hogy sohase kezeljük formálisan a nemzetet a nemzetek, hanem mindig vegyük tekintetbe az elnyomott (vagy kicsiny) nemzet proletárjának az elnyomó (vagy nagy) nemzethez való viszonyában mutatkozó elmaradhatatlan különbséget”.

E gondolat *szellemét* tükrözi a Szovjetunió Kommunista Pártjának ma is érvényben levő álláspontja: „A nemzeti viszonyok az érett szocialista társadalomban is realitást jelentenek, szakadatlanul fejlődnek, újabb problémákat és feladatokat vetnek fel.” Az emberek tudatában szívósan élnek bizonyos nacionalista előítéletek, melyeket külföldről is táplálnak, de a szocializmus építésének nehézségei, az eközben elkövetett nemzetiségpolitikai és egyéb hibák is indukálták ezt. Maga a fejlődés szükségszerűen állítja újabb és újabb megoldásra váró kérdések elé a Szovjetunió népeit.

Az évszázados reflexek egycsapásra nem tűnnek el, de türelmes, kitartó, valóban lenini nemzetiségpolitikával lehet ezeket gyengíteni, majd megszüntetni, azon az úton továbbhaladva, melyen a Lenin vezette bolsevik párt a XX. század hajnalán elindult.

A nemzeti kérdés megoldásának sokféle konkrét módozatai lehetnek a világ különböző térségeiben, s a szocialista országokban is. Egy azonban bizonyos: a Szovjetunió léte, nemzetiségpolitikája megmutatta egy szocialista soknemzetiségű államszövetség életképességét. Egy olyan államszövetséget, amely éppen azért állta ki a történelem megpróbáltatásait, mert képes volt a nemzeti gyűlölködés, az egymás ellen való uszítás és a pogromok világa helyébe a kölcsönös bizalom, a közös érdekek, a megértés és együttműködés világát állítani, és egy olyan szövetséget felépíteni, melyben több mint száz nemzet s nemzetiség talált igaz hazára.